

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ФИЛОЛОГИЯ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ ФАКУЛЬТЕТІ
ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ КАФЕДРАСЫ

Профессор Х.К. Мұхамбеттің
85 жылдық және профессор
А. Айғабылұлының 80 жылдық
мерейтойына арналған
«ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ: ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ
ПАРАДИГМАЛАР ЖӘНЕ
ЛИНГВОДИДАКТИКА» атты
республикалық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

28 сәуір, 2016 жыл

Алматы
«Қазақ университеті»
2016

Баспаға филология және әлем тілдері факультеті
Ғылыми кеңесінің шешімімен ұсынылды

Редакция алқасы

ф.ғ.д., профессор Салқынбай А.Б., ф.ғ.д., профессор Әлкебаева Д.А.,
ф.ғ.к., доцент Ақымбек С.Ш., ф.ғ.к., доцент Жұмағұлова А.Ж.,
ф.ғ.к., доцент Әлімтаева Л.Т., ф.ғ.к., доцент Егізбаева Н.Ж.,
ф.ғ.к., доцент Саткенова Ж. Б.

**«Қазақ тіл білімі: лингвистикалық парадигмалар және
лингводидактика»** атты республикалық ғылыми-әдістемелік
конференция материалдары – Алматы: Қазақ университеті,
2016. – 425 б.

ISBN 978-601-04-1883-7

Конференция материалдары жинағына қазақ тіл біліміндегі басым бағыттар бойынша зерттеулер, тілді оқытудың инновациялық технологиясы туралы ғылыми ой-пікірлер енгізілген.

Жинақ филолог ғалымдарға, филология факультеттерінің студенттері мен магистранттарына, PhD докторанттарына, сонымен бірге тіл білімінің мәселелеріне қызығушылық танытатын оқырмандарға арналған.

ISBN 978-601-04-1883-7

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2016

таламау; – студенттердің мотивациясын әлсіретпеу үшін, басқа да оқыту әдістерін сабағыма енгізіп, түрлентіп отыру; – басқа да әріптестеріммен үздіксіз тәжірибе алмасу; – бағалау критерийлерін жетілдіру; – сын тұрғысынан ойлауды дамыту.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының білім беруді 2011–2020 жылдарда дамытудың мемлекеттік бағдарламасы
2. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Үшінші (базалық) деңгей. Үшінші басылым. – Астана: Назарбаев Зияткерлік мектептері, 2012 – 196 б.
3. Әлімов А. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселесі. – Алматы, 2013. – 448 б.
4. Паршина О.Н. Стратегия и тактики речевого поведения современной политической элиты России: дис.,...докт.филолог. наук.-Саратов, 2005.-325 с.

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ОЙЫН САБАҚТАРЫ АРҚЫЛЫ МЕҢГЕРТУ ӘДІСТЕРІ

Шыныбекова А.К.

*филология ғылымдарының кандидаты,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың доценті*

Қазіргі кезеңде мемлекеттік тілді барлық мамандық бойынша білім алушыларға үйретумен қатар кәсіби бағытта тілді үйрету мәселесі басты өзектілікке айналып отырғаны баршаға мәлім. Қазақ елінің әлемдік қауымдастықта беделінің артуы мен шетелдік мамандар арасындағы халықаралық байланысының нығаюы білім алушы жастардың кәсіби тілді толық меңгеруіне жол ашуда. Мемлекеттік тілді кәсіби деңгейде меңгерту мәселесі – бүгінгі таңда аса өзектілікке ие болды. Кәсіби тілді мемлекеттік саясаттан бөліп қарастыруға болмайтынын осыдан көруге болады.

Осы арада кезінде Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің филология факультетінің сол кездегі қазіргі қазақ тілі, кейіннен қазақ филологиясы кафедрасында қызмет еткен, студент кезімізде өзімізге сабақ берген ұстаз-ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Айтбай Айғабыловтың арнайы курсына үлкен плакат қағазға дыбыс тіркесімділігін жазатынымыз еске түседі. Бұл да ғылымға әкелер талпыныстың бір жолы және де ойын тәрізді болғанымен де

студентке берер тағлымы мол үрдістің бірі. Жоғарыдан төменге дейін 42 әріпті жазып, солдан оңға дейін тағы жазып, сол дыбыстардың тіркесуін зерттетіп, мысалдар іздететін. Бастапқыда дыбыс емес, әріптердің қатар келуін іздесек те, бара-бара ұстаздың морфонология атты ғылым саласына бізді бағыттап отырғанын түсіндік, қызықтық, ізденгіміз, ғылым қуғымыз келді.

Кәсіби бағытта тілді меңгертуге арнайы бағдарламалар жазылмаса да жоғары оқу орындарындағы мемлекеттік тілді меңгеруге бағытталған типтік бағдарлама негізінде мәселе жүзеге асырылады. Сабақта жалғау тақырыптарын айтқаннан бастап, тіл үйренушіде түрлі қорқыныш туады. Сол кезде ойын арқылы меңгеру оларға қызығушылық туғызады.

Міне, енді нағыз тіл үйрену мен үйретуші арасындағы жіпсіз байланыс осы жерде көрініс табады.

Сабақ тақырыбы өандай болса да жалғаулар мен сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі міндетті түрде қадағалануы керек. Елтану тақырыбына байланысты «Менің елім – Қазақстан» атты тақырыпты алайық.

Мұнда ең алдымен студенттерге не тіл үйренушілерге екі баған сызып, оларға осы тақырыпқа керек деген ассоциация сөздерді екі тілде жазып шығу ұсынылады. *Ел, мемлекет, тіл, жер, дін, шекара, ауыл, қала* сияқты сөздерді қазақша жазуға біраз студенттің мүмкіндігі бар. Келесі бағанға аудармасын білмейтін, бірақ осы тақырыпқа керек деген сөздерді орыс тілінде жазуды ұсынғанда бұдан да көп сөз жазылады. *Правительство, управление, область, край, регион, экономика, менталитет, продукция, продукт, себестимость, население, сырье, направление, стратегия, политика, внешняя экономика, валовый продукт, рынок, рыночная экономика, безработица, обеспечение, страхования, рождаемость* сияқты сөздерді жазады. Осы кезде енді мұғалімге тірі сөздік болу құдыреті мен құзыреті келеді. Аудармасын ауызша айтып не тақтаға жазғызып, қай сөзде қанша әріп барын санмен айтады да, студент не тіл үйренуші есте сақтай отырып, өзі қатесіз жазуға ұмтылады. Бұл ойын элементінің жұмбақтау әдісін сан мен әріп байланысына әкелу болып табылады. Мысалы, *үкімет* сөзінде алты әріп бар, олардың нешеуі жіңішке дауысты дыбыс екенін

саната отырып барып, қатесіз сауатты жазуға алып келуге болатынын жай ойын ретінде, жұмбақтап жеткізе отырып, тілді меңгертеді. *Қамсыздандыру, қамтамасыз ету, басқару, аймақ, діл, өлке, шикізат, өнім, азық-түлік, аймақ, үкімет, өкімет, жұмыссыздық, елді мекен, облыс* сөздері туралы түсіндіру жұмыстарын жүргізуге болады. Кірме сөздер туралы айта келіп, *область* сөзінің фонетикалық қағидамен *облыс* болып айтылатынын ескертеді. Жалпы кірме сөздерден қашудың қажеті жоқ. *Экономика* сөзінің аударылмайтыны ескертіледі де, *экономить* етістігі аударылып, ол *үнемдеу* болатыны айтылады. Бұдан басқа мысалы, «Халықаралық сыйлықтар туралы» немесе «Нобель сыйлығы» тақырыптарына да осы ойынды қолданып көрсек, ассоциациялық сөздерге *ғылым, сала, мәдениет, әлем, ойлап табу, жаңалық ашу, пайда келтіру, есеп-қисап, бейбітшілік, ұсыныс, сыйлық, жұлде, қор, марапаттау, рәсім, шетелдік ақша* т.б. жазылады. Бұған қоса *ислам, дін* сияқты да сөздер қосымша айтылуы мүмкін, өйткені Сауд Арабиясының Король Файсал атындағы сыйлығы – исламды насихаттағаны үшін де беріледі. Сол сияқты *табиғат, туған жер, Отан-Ана* тақырыптарына *жер, аялау, жарылыс, су тапшылығы, ауыз су мәселесі, басқыншылық саясат, ластану, қорғау, жаңа су көздері, пайдалану, қолдану, үнемдеу* т.б. лексикалық атауларды студенттер бірден жазады. Денсаулық туралы тақырыптарда *ауру, науқас, сырқат, дерт, дімкәс, екпе, егу, ине шаншу, ине салу, емдеу, қаралу, тексеру, есепке алу, жергілікті дәрігерлер, тұрғылықты жері, аурухана, емхана, мәйітхана, ота жасау, обыр, сылау, уқалау, қандауыр, пышақ тиген жер, күйік, ісік, үсік, еңбекке жарамсыздық парағы, өтемақы, жәрдемақы* т.б. сөздермен қатар *ауру атаулары* да жазылады. *Баспа-ангина, соқыр ішек-апендицит, жарық-грыжа сияты* сөздермен қатар *қатерлі ісік, сынық, ұшық, сіңірі созылу, буын аурулары* сияқты сөздер мен сөз тіркестері де айтылады. Әріптерді жасыру арқылы жаңа сөздерді өздері тауып, оны еске ұстауына мүмкіндік береміз. Осы арада латын тілінің элементтері ретінде *-ин, -ит, -ома, -он, -ил, -оз, -ол* жұрнақтары арқылы жасалған ауру атаулары мен медицина және фармацевтикалық өнім атауларына ерекше тоқталу керек. Өйткені латын тілінен қалған осы жұрнақтар қазіргі кезде халыққа да белгілі бір медициналық

білім береді. Мысалы, *-ин* жұрнағына біткен медпрепарат ауруды емдемейді, тек блок қояды, яғни ауруды басады: *анальгин, инсулин, аспирин, валокардин, папаверин, тетрациклин, баралгин, темпалгин* т.б. Ал – он жұрнағына біткен дәрі-дәрмектер ауру ошағын емдейді және иммунитетті көтеріп, ағзаның қарсы тұру қабілетін арттырады, мысалы, *спазмалгон, интерферон, цитрамон* т.б. Ал, *дибазол, фerezол, ихтиол, три-мол, трихопол, бисептол, метронидазол, фталозол, норсуль-фазол, корвалол, валидол, парацетамол, левомиколь* т.б. дәрілер емдеу сипаты басым препараттар болса, *-ит* жұрнағына біткен ауру атаулары қабынуларды көрсетеді, мәселен: *тонзиллит, минингит, васкулит, плеврит, неврит, бурсит. Кандидоз, бруцеллез, сальмонолез, педикулез* сияқты аурулардың жұқпалы індет екенін де біркелкі жұрнағынан білуге болады. Сол сияқты *кома, саркома, миома, карцинома, глаукома* атауларының қатерлі сипаты барын соңындағы жұрнағы ескертетінін де айта кету керек. Оқытудың бір бағыты тәрбие екенін ескерсек, салауатты өмір салтын ұстануға осы атауларды үйрету барысында жас ұрпақты үгіттей отырып, зиянды әдеттерсіз өмір сүруге иландыра алуымыз да қажет.

Бұл айтылғандар лексика-грамматикалық тұрғыдан меңгертуге арналса, енді тек жалғауларды қалай есте сақтауға болатынын дәлелдеу үшін қандай ойын түрлерін қолдануға болатынын қарастырайық.

Орыс тілді ортаға жалғауларды түсіндіруден өткен қызық та қиын тақырып жоқ. Әсіресе, септік жалғауларын меңгерту өте өзекті. Септік жалғауларының атынан бастап, олардың сұрақтарының берілуін түсіндіру арқылы тіл үйренушінің, оның ішінде, ұлты қазақ, тілі өзге жас ұрпақтың қызығушылығын оятуға болады. Кезінде тағы да өз ұстаздарымыз филология ғылымдарының докторы, профессор Сапархан Мырзабековтің морфология курсынағы алғашқы сабақтарының бірінде септеуге беретін «анау таудың аюы», «менің көзілдірігімнің бұрандасы», «Сәрсенбайдың шапанының түймесі» атты сөз тіркесі, біраз білімі тасыған студенттің өзін састыратын тапсырма еді. Әрине, ұстазымыз фонетикалық дыбысталуына да жете мән береді. Дәл осы тәсілмен түрлі ойындар ұйымдастыра отырып, тіл үйренушілердің білімін арттыруға болады. Өйткені,

тәуелденген сөзді септеуге орыс тілінде ойланатын студент не тіл үйренуші қиналатыны рас, ал үнемі ойын ретінде қолданылса, біртіндеп жаттығады. Септік жалғауының қай жалғаудан кейін келетіні, жалпы кез келген зат есімге қандай жалғаулар жалғана алатыны және олардың жалғану тәртібі, алдымен көптік пе, жіктік пе, септік пе, тәуелдік жалғау қосыла ма, жоқ бәрібір ме деген сауалдар тіл үйренушілерді екібастан мазалайды. Бұл ретте де түрлі ойын ойнау арқылы жаттығулар жасауға болады. Мысалы, *балаларымыздың, балаларымызбен, балаларымыздағы, балаларымыздан соң* сияқты сөздерді орыс тіліне аударуда «Кім жылдам?» ойынын ойнауға болады, олардың ойы орысша болғандықтан да, бұл ойынға барлығы қызығады. Осылайша, тіл үйрену мен тілді меңгеруде қарапайым ойын элементтерін қолдануға болады.

Келесі ойын элементтерін қолдануға болатын тілді меңгерту әдісі – синонимдермен жұмыс істеуге арналған. Мұнда лексикалық қабат түзе алатын бірнеше сөзді жазғызып, соларға синонимдер ойлау арқылы бір атауға бірнеше сөз табады. Мысалы, *аяққим- бәтеңке, шәркей, кәләш, етік, пима, шоқай, шақай, тәпішке, сүйретпе, шағылдақ т.б.* деп түрлі атауларды айту арқылы бірнеше сөзді жадында ұстайды. Әрине, олар мұның біразына таңғалары сөзсіз, десек те, тіліміздің байлығын көре тұра, сол тілде сөйлеуге ұмтылатын жастар қатары көбеймесе, кемімейді. Сол сияқты, *өмір – жалған, дүние, тіршілік; сабақ- дәріс; от-алау; поезд-пойыз, отарба; сіріңке-күкірт, шырпы, оттық, шырпы, спішке, кеуірт; бөтелке-шиша, иіс сабын-қол сабын, әтір сабын; киіз үй- қазақ үйі, қара үй; үй- там, жай; тамақ-ауқат, ас т.б.* деп жарыса жауап беріп, бірталайы диалекті сөздерді де меңгереді. Тек қана зат есімдерді мысалға алып қоймай, етістіктермен де синонимдік қатар түзуге болады. Олардың тіркесімділік қабілетін арттыра отырып, орыс сөздерімен де бастапқыда тіркестіре қолдана ойнау арқылы қазақтың әдеби тіліне де қызығушылықты арттыруға болады.

Ең күрделі де, қызығы да, «құрамында сөз таптары бар мақал-мәтелдер» іздеп келу. Мұны көбінесе, үй тапсырмасы ретінде, не өзіндік жұмыс түрінде беруге болады. Мысалы, «*құрамында зат есімі бар мақал-мәтелдер тауып, олардың 7-10 түрін жатқа айту*» деген тапсырманы құрамында «*етістік,*

есімше, көсемше, есімдік, шартты рай, үстеу, бұйрық рай, сан есім,сын есім, мінезді білдіретін сын есім сөздері бар мақал-мәтелдер» деп өзгерте беруге болады. Мысалы, «Алма-сабагынан алысқа түспес» деген мақалды алсақ, мұндағы сөз таптары етістік, зат есім, үстеу. Осы сияқты 50 шақты мақал-мәтелді білу арқылы сөз таптарын қайталап шығуға және тіл байлығы мен ой-өрісін кеңейтуге болады. «Қызым саған айтам, келінім, сен тыңда»; «Ананың көңілі балада, Баланың көңілі далада»: «Аузы қисық болса да, байдың баласы сөйлесін»; «Дүниенің кеңдігінен не пайда, аяғымды етігім қысқан соң?»; «Бояушы, бояушы десе, сақалын бояпты»; «Қыздың көзі-қызылда»; «Шәкірт болып жарытпаған, ұстаз болып жарытпас»; «Бітер істің басына, жақсы келер қасына»; «Қашайын деген киік еді, Артына таяқ тиіп еді»; «Қашайын деген киікке, тәйт деген соң, не сорым?»; «Білгенім бір тоғыз, білмегенім – тоқсан тоғыз»; «Әншейінде ауыз жаппас, той дегенде өлең таппас»; «Ауыл иті қанша ала болса да, бөрі келгенде бірігіп кетеді»; т.б. мақал-мәтелдерді сөз таптарына ғана талдап қоймай, тіл ұстарта отырып, қазақ тілінің сарқылмас қазынасымен қызыға танысады. Бұл мақал-мәтелдер тіл үйренушіге тақырыптық мәтіндер сұрыптауды қажет етпейді және айналасы үш ай ішінде лексикалық тақырыптарға симайтын тапсырмаларды орындатуға алып келмейді. Тілдік тапсырмалар арқылы халықтық педагогика мен этнопсихология да дәріптеледі. Тіл үйретуде барлық әдіс керек, тілдегі тағдыр тура майдандағыдай, шайқасыз алынбас қамалдар бар.

Қорыта айтсақ, тіл үйренуші мен тіл үйретуші оқытушы арасында ойын элементтері болса, дәріс оңай, тез және тартымды түсіндіріледі. Мемлекеттік тілді меңгерту барысында таптаурын болған әдістер орнын толтыру үшін баламен бала болып, жаспен жас сияқты ойнай да білу қажет.

III. ИННОВАЦИЯЛЫҚ БАҒДАР ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІН ОҚИТУДЫҢ ҚАЗІРГІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

<i>Абдрахманова Ж.Ә.</i> Инновациялық технологиялар арқылы оқу үдерісінің сапасын арттыру	314
<i>Акимбекова Г.Ш.</i> Тілді оқытудағы мультимедиалық технологияның рөлі.....	318
<i>Акимқожаева Ш.</i> Қазақ тілін деңгейлеп оқытудағы мультимедиалық технологиялардың орны.	324
<i>Ахантаева Г.Ж.</i> Жобалай оқыту технологиясы арқылы қазақ тілін меңгерудің психологиялық жолдары.	332
<i>Аширова А.Т.</i> Сөз тіркесін дамыта оқытудың әдіс-тәсілдері.	339
<i>Байелі Ә.Ж., Садыр Г.Ә., Нұртазина А.Ө.</i> Оқу мәтіндерін типологиялық жіктеу параметрлері.	344
<i>Darmenkulova R.N., Alimtayeva L.T., Amirov A.Zh.</i> The methods of students' cognitive competence formation at the kazakh language lessons.	349
<i>Джубанова Г.Д.</i> Роль инновационных технологий в формировании коммуникативных компетенций студентов.	355
<i>Жусанбаева С.Б.</i> Тілдік бірліктерді мәтін негізінде оқыту әдістері.....	362
<i>Иманбердиева С., Бегалиева Л., Жакибаева К.</i> Кейс әдісін пайдаланудың тиімді жолдары.	367
<i>Иманқұлова С.М.</i> Когнитивтік лингвистика және қазақ тілін үйрету әдістемесі	378
<i>Қазыбек Г. Қ. М. Макашевтың ақын Е.Евтушенко поэзиясын аудару ерекшелігі.</i>	384
<i>Naraliyeva R.T., Toiganbekova M.Sh.</i> Innovative methods of teaching kazakh.	393
<i>Рамазанова Ш.Ә.</i> Мәтінді меңгерту мен мүмкіндіктер.	400
<i>Сейдімханова Т.Б.</i> Шешендік өнерді студенттерге меңгерудің жолдары.....	404
<i>Шукуманова Б.С.</i> Сабақта жана әдістерді пайдаланудың тиімділігі.....	409
<i>Шыныбекова А.К.</i> Мемлекеттік тілді ойын сабақтары арқылы меңгерту әдістері.....	416

Ғылыми басылым

**Профессор Х. Кәрімұлы Мұхамбеттің
85 жылдық және профессор
А. Айғабылұлының 80 жылдық
мерейтойына арналған
«ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ: ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ
ПАРАДИГМАЛАР ЖӘНЕ ЛИНГВОДИДАКТИКА»
атты республикалық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

28 сәуір, 2016 жыл

ИБ №9388

Басуға 22.04.2016 жылы қол қойылды. Формат 60x84 ¹/₁₆.

Көлемі 26,6 б. т. Тапсырыс №1429. Таралымы 72 дана.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.

(Мақалалардың мазмұны мен идеясына редакция алқасы жауапты емес)